

Gál Róbert

„Mi, '37-esek, alig ismertük apánkat.”

Gál Róbert írásai alapján összeállította: Nádudvari Zoltán

Ha nagyritkán árvaházról esik szó, nekem mindig a sanyarú sorsú, árva kisfiú, Twist Olivér ugrik be, meg a dologház, a szegényház és az árvaház. Még Dickens regényének alcíme is a sötétséget sugallja: *A szegényházi fiú útja*. Mi is annak idején – nem sokkal a vészorszak után – szomorúak és elesettek voltunk.

Mi, '37-esek, alig ismertük apánkat. Gyermekek voltunk, amikor egy értelmetlen bevetés során a → Don vagy a Dnyeszter mellett – a fegyverét magához szorítva – pusztult el. Sokan megfagytak, kidőltek a sorból Dachau vagy Mauthausen előtt, mert zsidónak születtek, és a fasizmus → koncentrációs táborokba, gázkamrákba küldte őket.

Mi, '37-esek, nem tudtunk kibékülni halott apánkkal, csak csendben sírtunk a pincék, a → gettók mélyén. Mukkanni sem mertünk, hátha az ellenség ránk töri az ajtót. Igen, mi '37-esek szeretttük volna megérteni a dolgokat, a történelmet.

Hogyan emlékszem vissza ezekre a rettenetes évekre, időutazásként?

Angyalföldön 1937-ben születtem a Weiss Aliz kórházban, a Tar utcában laktunk, a mai Dómus mögött. Jól emlékszem a bérház belsejében gangnak nevezett körfolyosó, a folyosó végén barnára festett ajtóval. A keresztlécen apró jelzés, ki tudja miért: Illemhely, nagy i-vel. Fürdőszoba csak az utcára néző lakásokban volt, ott se mindenütt. Lavórban mosakodtunk a konyha közepén. A tűzhely lapján sístergő-fortyogó fazekakból és lábasokból kiszabaduló gőz betöltötte a konyha minden sarkát. A mosdóvíznek – testhőmérsékletre történő – szabályozása nem volt egyszerű mutatvány, a vízcsap abnormális mérete miatt ugyanis nehezen lehetett elérni. A Tar utca 8 udvara olyan volt, mint a Csókos asszony Nagytemplom utcai bérházáé. Egy-egy kiadós eső vagy hóesés után hasra lehetett vágódni a sárga keramitkockákon, de tavasszal minden megváltozott: itt-ott utat tört magának a fű, a poroló mellett éledni kezdett az öreg akác.

Tavasszal szép sorjában jöttek az udvari muzsikuskok, a bicegő hegedűs, a mindig mosolygó verklis, a szép hangú kintornás. A körfolyosó rácsaira kikönyököltünk, nekünk ez volt a színház, a művészet. Anyám újságpapírba csomagolt néhány krajcárt dobott az udvarra. A napfény a Tar utca 8-nak csak a második emeletét simogatta, az elsőt, ahol mi laktunk, alig pislogott. A földszinten a sötétség volt az úr. Az első emeleti lakásunk épp a szegletben helyezkedett el, így naphosszat a gangot és a lépcsőházat bámultam. Télen a homlokomat az ablaküveghez szoritottam, nyáron a nyitott ablaknál, anyám selyemzsinóros díszpárnájára könyökölve, a sámlin álltam. Innen fentről nagyon egyhangú volt a világ, bár a kanyargós lépcsőházban gyakran megfordultak részegek, csókolózó szerelmesek, és civakodó párok. Itt töltöttem gyerekkorom egy részét.

A tél volt a legnagyobb ellenségem. Örökké fáztam. Kihültek a szoba vastag falai, olyan rideg volt a Tar utca 8, hogy még az udvari muzsikuskok sem merészkedtek be. A kintornás inkább a ház előtt forgatta a kereket. A Klapka-indulóra önfeledten perdültünk-forogtunk, elfeledtük a csikorgó hideget.

Anyámék krajcáros gondokkal, máról-holnapra éltek. Utazásra, nyaralásra természetesen nem tellett. A laktár havi 80 pengő volt, és még egyszer ennyibe került a háztartás. Apám a Károly körúton egy parányi trafikban dolgozott. A háziúrral mindennapos vitáink voltak. Szerencsére az ágyrajárók, hidak és kapuk alatt meghúzódó hajléktalanok nyomorát nem ismertem. Anyám mindent elkövetett, hogy ne érezzem a ránk szakadt szegénységet. A szegénységhez zokszó nélkül hozzászóltam. Anyám arcán egyszerre volt jelen a szelídség, a gyöngeség és a csüggedés. Nagyon szerettem anyámat.

Szerettem péntek este, a gyertyagyújtás után hozzábújni, beszívni a parfümentes kellemes illatát. Merthogy parfümre – egyáltalán kozmetikára – nem tellett. A hétvégeken jólesett neki a simogató semmittevés. Csak nekem élt. Nem voltunk

bigottan vallásosok, imádkozni az Aréna úti templomba jártunk, majd kirándultunk a Svábhegyre, vagy a Normafához. A péntek este felséges volt. Pillanatnyi anyagi helyzetünktől függően a vacsora előtt nem maradhatott el a gefilte fisch, a töltött hal sem. A fő fogások a húsleves, a sült hús burgonyával és a kompót voltak. A legmegragadóbb ünnep az újjászületés a → hanukka volt. Apám meghatottan gyújtotta meg a kilencágú gyertyatartón az első gyertyát. Apró ajándékot is kaptam: ólomkatonát, száguldó kismozdonyt.

Azon a máig emlékezetes napon, késő délelőtt anyám ebédet készített, a menünk 1944 tavaszán káposztaleves és hagymás krumpli volt. Egyszerre élesen megszólalt az ajtón függő fémcsergő. Anyám úgy érezte, mintha jéghideg ujjak szorítanák össze a szívét. A postás csengetett. „Hivatalos levelet hoztam” – mondta kissé ijedten – „Vegye át!” Anyám elszorult torokkal vette át a hivatalos iratot. Már hetek óta mindent tudtunk, a madarak is ezt csiripelték, rövidesen → csillagos házba kell költöznünk, a Szent László út 13-ba. A poroló melletti öreg akác fáradt levelei aznap épp úgy bólogattak, mint öt évvel ezelőtt, ahogy bólogatnak majd holnap, függetlenül attól, hogy mi történik velünk. Élesen látta Tar utcát, a Lehel utat, amelyen naponta sétáltatott engem. „Kisfiam!” – mondta Anyám reszkető hangon – „holnap el kell mennünk innen. Néhány kedvenc játékodat pakold össze! Csak néhányat”. Majd kivette a háromajtós szekrényből a lepedőket, szétteregette a szobában. Az egyikre rápakolta a legszükségesebb fehérneműt, ruhákat, női holmikat. A párnák, a paplan, mind egy-egy batyuba kerültek. Sietve dobozba, szatyorba szórta az apróbb, de nélkülözhetetlen tárgyakat, a fésűt, a fogkefét. Összetekerte a szőnyegeket, a falról a képeket, de ezeket nem vihettük magunkkal. Eltelt egy óra, hogy pakolni kezdtünk. A tányérokból, csészékből, evőeszközökből csak éppen annyit vittünk, amennyi személyes használatunkra feltétlenül kellett. Másnap öt óra volt. „Kisfiam! Indulnunk kell. Apádtól nem tudunk elbúcsúzni, mert messze van.” Odakint a kispiac sötét bódéi, odafent a madarak szálltak szabadon, idelent a sűrke háztömbök sűrke homályában reménytelenül vonszoltuk magunkat.

Éles emlékem maradt 1944 őszéről is! A fegyveresek durván, puskatussal terelve sorba állítottak bennünket a csillagos házunk, a Szent László út 13 előtt. Áldott emlékű nagyanyám keményen fogta akkor a kezemet, azt sugallva felém, hogy „ne félj semmitől, itt vagyok, vigyázok rád.”

Anyám a napi politikától mindig távol tartotta magát, soha nem volt párttag, mint általában az ő generációja, mélyen magába zárta a vészorszak borzalmait. Azt például, hogy ott kellett hagynom a csillagos házban, mert a tüdőgyulladás lázrózsái megjelentek az arcán. Képtelen volt egyáltalán megmozdulni. Azt, hogy mindenünket elhordták a Tar utca 8 lakói. Azt, hogy apám Dachau előtt kifordult az erőltetett menetből, megfagyott.

A nagyanyám a gettóban – valamelyik ruhadarabjától megszabadulva – hol piciny sajtot, hol piciny csokoládét, hol egy-egy keménytojást kaptam tőle. Egyéb-ként nem volt semmink. Mindent elszedtek a gettó kapujában. Élelem, pénz, kés, ceruza, öngyújtó, cigaretta – mindent „begyűjtöttek” a motozás során. A kapu előtt feltűzött szuronyú őrség állt. A Kazinczy utca 12 udvarán folyt az összeírás. Mintha megvesztek volna, minden pribék ordított velünk. Mi csak álltunk némán és riadtan. A ház első emeletén egy lepusztult lakásban helyeztek el bennünket. A padlón aludtam, éjszakánként a nagyanyám vékony átmeneti kabátjával takaróztam. Mindig volt nála só, bors, kömény, a lötytöt, amit naponta kaptunk, igyekezett fogyaszthatóvá tenni.

A háború egyre kilátástalanabb lett. A pribékek napról napra idegesebbek lettek. Olvasmányainkból ma már tudható az 1944-es hadi helyzet, a német csapatok visszavonulása 1944 őszén.

Az időutazás 1945-ös emléke, hogy felszabadult a pesti gettó. Felszabadultunk mi is: az anyám és én, az apám nélkül. Ősszel tudtuk meg a tragikus véget: apám Dachau előtt kifordult az erőltetett menetből. Megfagyott. Hazatértünk az üres lakásba, a Tar utca 8 lakói mindenünket elhordták, még a többmázsás háromajtós szekrényt is.

Az első osztályt az 1937-es születésűek egy évvel később kezdhették el, 1945-ben, de ötévesen már folyékonyan olvastam. A menedéket, a jó szándékot – közel a Városligethez – a ►fasori zsidó árvaházban találtuk meg. A kétemeletes épület több volt és más volt, mint egy átlagos befogadó intézmény. Emlékszem, a sarokba bújva, sokat sírtam, nehezen barátkoztam. Az idő homályossá teszi a fasori zsidó-árvaházat felidéző emlékeimet.

Az én jó barátom, aki átvezetett a beilleszkedés nehéz napjain a Huszár utca 5 szám alatt lakott: Berger Pista. Ő már nincs közöttünk – sokan elmentek, de a melegséget nyújtó fasori árvaház emléke kitörölhetetlen, bennünk él. Hét évtizede még ő is velünk volt a Fiúárvaház negyedik osztályképén.

Azt mondják, hogy a túlélők – a szülők, a nagyszülők, a rokonság – magukba rejtették a vészkorszak borzalmait. Nálunk így volt. A szörnyű 1944-ről is bennem csak emlékfoszlányok maradtak, ezektől azonban nem tudok szabadulni:

Apám – a meleg júliusban – zakóban, rövid ujjú ingben, zokniban „bevonul” a munkatáborba; a beteg anyámat ott kell hagyni a csillagos házban; bennünket a Dohány utcáig puskatussal ütlegelnek a → nyilasok; a Klauzál téren egy gonosz képű fegyveres letépi az ujjamról az apámtól kapott ezüstgyűrűt.

Az árvaházi évekről – talán szándékosan – alig-alig villan be valami: tönkretettem a folyosó egyik ablakát, → Kaldizsár tanár úr kedvesen megszidott; drága édesanyám minden péntek este ott ült a karzaton; szavaltam a szomszédos református gimnáziumban, és belesültem. Nem folytatom... Egy sötét korszak élet-

mentő „intézménye” volt a zsidóárvaház, ott a nagykövetségekkel szemben a Vilma királyné úton.

Otthon könyvtárunk nem volt, hogy is lett volna szoba-konyhás lakásunkban. Össze kellett húzódnom. Nekem csak a háromajtós szekrény néhány polca jutott. Kincseimet, könyveimet oda rejtettem. Csillapíthatatlan éhséggel olvastam. Hamar kimerítettem a csekély könyvtáramat. Soha nem bifláztam, a verseket, ha tetszett nekem, hamar megtanultam.

A szakirányú középiskolában – sajnos – a magyar és a történelem volt a kedvenc tantárgyam, a műhelygyakorlatból – sajnos – 1-4 osztályig mindig-bukásra álltam.

A „mit akarsz, ha elvégzed a nyolc általánost?” – a jövőmet meghatározó kérdése először 1952 tavaszán vetődött fel. Tudtam, hogy a gimnázium elérhetetlen vágyálom a számomra. Anyám soha nem befolyásolta pályaválasztásomat, szabadon dönthettem – a technikum mellett. Nem is vettem komolyan az egészséget. Mint az általánosban, soha nem készültem másnapra, az órákon tanultam meg mindent, az otthoni tanulás, az elmélyült felkészülés másnapra ismeretlen volt a Tar utca 8-ban. Hanyagul ledobtam a táskámat, kajáltam, és már a Popperék lakása előtt lábteniszeztem.

Anyám az ötvenes években a 22-es számú nemzeti építőipari vállalatnál a pénztárt vezette. Én persze nem éreztem, hogy mekkora rizikót vállal, mennyire őrlődik a fia és a kötelesség között, hogy állandóan a trapézon táncol, mert forintra pontosan el kell számolnia a kiadásokkal és a bevételekkel. Megkérte a nővérét, Ellát, hogy tanítás után a szabadidőm nagy részét nála tölthessem. Nála biztonságban vagyok, nem csavargok el, és idejében elkészítem a házi feladatot. A nagynéném Latabárékkal átellenben lakott az Aréna út 22. szám alatt, az Abonyi utcával szemben. Birodalma egy kétszobás, félkomfortos lakás volt egy gangos házban. A fogadtatás főúri volt: tea zsíros kenyérrel. Bár szívből gyűlöltem a hegedűt, a tanulást, a gyakorlást, nem lettem David Ojsztrah.

Mi, '37-esek nem értettük, miért kell az általános iskolai tanulmányok után – egyedüli célként – szakmát tanulni, amikor az érdeklődésünk másfelé húzott. Nem értettük, hogy származásunk úgynevezett fekete foltjai miatt miért nem mehettünk egyetemre. Csak egyet hallottunk lépten-nyomon: mi vagyunk a jövő, nekünk épül minden, Sztálinváros, Tiszapalkonya és az úttörővasút.

Mi, '37-esek 1956-ban már tudtuk, helyzetünk elviselhetetlen, akár tüntetve, akár fegyverrel kell tenni valamit. Sokan harcoltunk puskával, eszmével a barikád jó oldalán. Minket is a bátorság jellemezett, de a bátorság mögött sebezhetőek voltunk.